

Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen – en kartläggning och analys

Redovisning av ett regeringsuppdrag

Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen – en kartläggning och analys

Kungliga biblioteket

www.kb.se

[www.kb.se, openaccess@kb.se](mailto:openaccess@kb.se)

Diarienummer: KB 2021-1047

ISBN: 978-91-7000-466-7

Länk till rapporten: <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-696>

Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen – en kartläggning och analys

Redovisning av uppdraget om allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen, U2021/04163

Kungliga biblioteket

Innehållsförteckning

1. Förord	4
2. Inledning	5
2.1. Uppdraget.....	5
2.2. Genomförande.....	5
2.3. Bakgrund	6
3. Vad är allmänhetens delaktighet i forsknings-processen? Definitioner och avgränsningar	9
3.1. Vad menas med allmänheten?	9
3.2. Vad menas med delaktighet?.....	9
3.3. Vad menas med forskningsprocessen?	10
3.4. Vad menas med det allmänna biblioteksväsendet?	10
4. Tillgänglig kunskap om allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen	11
4.1. Internationell utblick.....	11
5. Kartläggning	13
5.1. Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen på högskolebiblioteken	13
5.2. Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen på folkbiblioteken.....	15
5.3. Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen på skolbiblioteken	17
6. Analys och diskussion	19
6.1. På vilket sätt gynnas forskningen av allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen?.....	19
6.2. På vilket sätt gynnas biblioteken av allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen?	20
6.3. Varför är det allmänna biblioteksväsendet väl lämpat för att utveckla arbetet med allmänhetens delaktighet i forsknings-processen?	21
6.4. Hur kan olika bibliotekstyper inom det allmänna biblioteksväsendet bidra till allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen?.....	23
7. Slutsatser	24
8. Källor	25
9. Bilaga 1	27
Bakgrund och grundfakta	27
Resultat från enkäten	27
10. Bilaga 2	32
Medborgarforskning – en kunskapsöversikt.....	32

1. Förord

Alla har en relation till Astrid Lindgren, så att få vara med och knäcka hennes kod och utveckla dessa tekniska metoder har varit en starkt motiverande faktor för alla medborgarforskare. (Karolina Andersdotter i *Hufvudstadsbladet* 22 maj 2022 angående forskningsprojektet Astrid Lindgren-koden)

Att som privatperson bidra med kompetens i en forskningsprocess ger personlig utveckling och kunskap om forskningens vardag. Förhoppningen är att enskildas engagemang i forskningsprojekt kan ge ringar på vattnet i form av ett ökat intresse för vetenskap och bildning i samhället.

Kungliga biblioteket har på regeringens uppdrag kartlagt arbetet med allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen kopplat till det allmänna biblioteksväsendet. Vi har sett exempel utanför Sverige, som i Danmark och USA, där bibliotek utgör knutpunkter för samarbetet mellan forskare och allmänhet. I Sverige har vi inte funnit liknande exempel. Mycket pekar dock på att det finns stora möjligheter att utveckla en roll som mötesplats mellan forskning och allmänhet då vi har en heltäckande biblioteksinfrastruktur i landet. Bibliotek med inriktning mot högskola respektive skola och allmänhet kan utveckla sin samverkan och stärka sina respektive kompetenser.

Jag vill framföra ett tack till alla som bidragit till denna rapport. Särskilt tack till Vetenskap & allmänhet som tagit fram den kunskapsöversikt som finns som bilaga. Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen är ett viktigt område för KB att ta med och ringa in ytterligare i uppdraget att ta fram nationella riktlinjer för öppen vetenskap.

Karin Grönvall, riksbibliotekarie

2. Inledning

2.1. Uppdraget

Regeringen har gett Kungliga biblioteket (KB) i uppdrag att kartlägga och analysera dels användandet av öppna lärresurser, dels allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen. Uppdraget ska genomföras med inriktning på det allmänna biblioteksväsendet.

KB har under genomförandet av uppdraget inhämtat synpunkter från universitet och högskolor, Riksantikvarieämbetet, Statens skolverk, Universitetskanslersämbetet, Vetenskapsrådet samt andra berörda myndigheter och organisationer. Även erfarenheter inom Digisam har tagits till vara.

KB lämnade den 20 oktober 2022 en skriftlig redovisning av arbetet med uppdraget rörande öppna lärresurser till Regeringskansliet (Utbildningsdepartementet).¹ Nu, den 27 januari 2023, lämnas en skriftlig slutredovisning av arbetet med uppdraget om allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen.

Regeringen motiverar uppdraget till KB genom att hänvisa till det faktum att det finns ”ett antal exempel på aktiviteter och projekt inom öppna lärresurser och inom allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen som under senare år har genomförts av såväl forskningsbibliotek som folkbibliotek, skolbibliotek och forskningsfinansiärer” men att det ”saknas [...] en samlad överblick och lägesanalys av användandet”.

KB uppges av regeringen ha god kunskap om ”de aktuella områdena” genom ”de uppgifter som anges i Kungl. bibliotekets instruktion och det nationella samordningsuppdraget för öppen tillgång till vetenskapliga publikationer”. Regeringen hänvisar också till att KB har ”ett pågående samarbete med såväl forskningsbibliotek som skol- och folkbibliotek samt med forskningsfinansiärer och andra berörda organisationer”. Sedan juni 2022 har KB också ett uppdrag att ta fram nationella riktlinjer för öppen vetenskap. Sammantaget innebär detta att KB har goda förutsättningar att kartlägga allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen med inriktning på det allmänna biblioteksväsendet.

2.2. Genomförande

Förutom att, som uppdragstexten föreskriver, inhämta synpunkter från bland annat universitet och högskolor samt andra berörda myndigheter och organisationer har KB specifikt tagit hjälp av föreningen Vetenskap & allmänhet (VA). VA är en politiskt och religiöst obunden ideell förening och expertorganisation för dialog, kommunikation och samverkan kring forskning. Föreningen utgörs av medlemmarna, som är både individer och organisationer.

¹ Kungliga biblioteket (2022), *Öppna lärresurser – en kartläggning och analys. Redovisning av ett regeringsuppdrag* (<https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-691>)

VA:s kansli finns i Stockholm men verksamheten är nationell och även internationell. VA:s ändamål är att främja dialog och öppenhet mellan allmänhet och forskare.

VA:s bidrag till kartläggningen har bestått av en kunskapsöversikt som redovisats i rapporten *Medborgarforskning i Sverige. En kunskapsöversikt* och som levererades till KB i juni 2022 (bilaga 2). Rapporten presenterades tillsammans med KB:s regeringsuppdrag om allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen under ett seminarium på Almedalsveckan i Visby den 4 juli 2022, där riksbibliotekarie Karin Grönvall deltog.

Ytterligare informationsinhämtning har skett genom litteraturstudier, en enkät till cheferna för lärosätesbiblioteken, en riktad enkät till ett antal skolbibliotekarier samt genom intervjuer med chefer för folkbiblioteksverksamheten i ett antal kommuner i olika delar av landet.

2.3. Bakgrund

Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen är en del av ett spektrum av likartade fenomen som beskrivs med paraplybegreppet öppen vetenskap. Öppen vetenskap syftar till att göra forskningsprocessen mer öppen och inkluderande. Med öppen tillgång till vetenskaplig information – såväl publikationer som forskningsdata – kan forskningens resultat användas av andra, både inom och utanför forskarsamhället. Öppen vetenskap innebär också ett skifte till ett system där kunskap delas och används i andra sammanhang än i den vetenskapliga processen och där andra än forskarna kan vara delaktiga. Eftersom öppen vetenskap syftar till att göra vetenskapen tillgänglig både för forskare och för personer utanför akademien ligger det också i dess natur att uppmuntra ett breddat deltagande och att inkludera människor utanför de traditionella forskningsinstitutionerna, det vill säga allmänheten, i den vetenskapliga processen.

I en proposition från 2020 som presenterar forskningspolitiken för åren 2021–2024² finns ett avsnitt om ”Ett öppet vetenskapssystem” som inleds med följande stycke:

Omställningen till ett öppet vetenskapssystem innebär en omfattande utveckling där så många moment och verktyg som möjligt i forskningsprocessen görs öppet tillgängliga via internet. Det finns ingen fastslagen definition av öppen vetenskap, men ofta inkluderas aspekter som öppen tillgång till vetenskapliga publikationer och forskningsdata, öppna läresurser, öppen källkod och allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen. (Prop. 2020/21:60)

Genom att på olika sätt göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen hoppas regeringen enligt propositionen kunna skapa möjligheter till att öka förtroendet för vetenskapen och för det vetenskapliga arbetet. Det kan i sin tur göra det lättare att nå ut till allmänheten med budskap som bygger på vetenskapliga resultat. Dessa uppgifter framstår som särskilt viktiga i en tid då det allt oftare varnas för desinformation och kunskapsresistens, exempelvis i

² Utbildningsdepartementet (2020), *Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige*, Prop. 2020/21:60 (<https://www.regeringen.se/49f492/contentassets/da8732af87a14b689658dadcfb2d3777/forskning-frihet-framtid--kunskap-och-innovation-for-sverige.pdf>)

samband med epidemier, konflikter och klimatförändringar. Samtidigt kan en vetenskapligt bildad allmänhet, som har fungerande kontakter med vetenskapssamhället, bidra till att utveckla vetenskapen i både teori och praktik. Det handlar om att göra forskningen transparent, tillgänglig och återanvändbar. Detta framgår också av forskningspropositionen:

När forskningsprocessen öppnas upp och tillgängligheten till forskningsresultat ökar stärks forskningens genomslag och användbarhet i samhället. Genom att fler grupper i samhället görs delaktiga i forskningen kan allmänhetens kunskap och förståelse för vetenskapliga processer och förhållningssätt utvecklas och den vetenskapliga kunnigheten stimuleras. Då kan förtroendet för forskning och högre utbildning i hela samhället stärkas och motståndskraften mot desinformation och kunskapsresistens öka. (Prop. 2020/21:60, s. 138)

Öppen vetenskap, inklusive allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen, har också presenterats som en tillgång för så kallad utmaningsdriven forskning, det vill säga forskning som rör stora samhällsfrågor som demokrati, biologisk mångfald och klimatförändringar.³ Även detta blir tydligt i forskningspropositionen:

Den offentliga sektorns finansiering av forskning styrs i högre grad än tidigare mot olika samhällsutmaningar inom bl.a. miljö och hälsa, samtidigt som FN:s hållbarhetsmål används allt mer som ett ramverk för prioritering. OECD konstaterar att den utmaningsdrivna forskningen innebär mer tvärvetenskap, men också fler inslag av att allmänheten involveras i forskningsprocessen. (Prop. 2020/21:60, s. 30)

Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen berörs också av lagstiftning och strategidokument som styr det allmänna biblioteksväsendet. Enligt Bibliotekslagen (2013:801) ska biblioteken ”verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning”, liksom att “främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet i övrigt”.⁴ I *Strategi för ett starkt biblioteksväsende* (2022) slås fast att “[f]örändrade medievänor och en större möjlighet till spridning av information och propaganda men också desinformation och annan vilseledande information i de digitala flödena ställer stora krav på förmåga att kritiskt analysera samt att värdera källor och information” (s. 23).⁵ Strategin tar också uttryckligen upp allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen:

Genom att fler i samhället får tillgång till vetenskapliga resultat och görs delaktiga i forskningen kan allmänhetens kunskap och förståelse för vetenskapliga processer och förhållningssätt utvecklas och den vetenskapliga kunnigheten stimuleras. Då kan förtroendet för forskning och högre utbildning i hela samhället stärkas,

³ Se till exempel Uppsala universitets informationsmaterial om utmaningsdriven forskning, Uppsala universitet (2022), ”Forskningsutmaningar”

(<https://www.uu.se/forskning/forskningsutmaningar/https://www.uu.se/forskning/forskningsutmaningar/>)

⁴ Sveriges riksdag (2013), Bibliotekslag (2013:801) (https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/bibliotekslag-2013801_sfs-2013-801)

⁵ Kulturdepartementet (2022), Strategi för ett starkt biblioteksväsende 2022–2025 (<https://www.kb.se/download/18.2dd50321183eebadf40832/1666677483654/strategi-for-ett-starkt-biblioteksvasende-20222025.pdf>)

motståndskraften mot desinformation och annan vilseledande information öka och faktaresistensen minska. (*Strategi för ett starkt biblioteksväsende*, s. 42)

I strategin diskuteras också definitionen av begreppet delaktighet, särskilt i relation till samhällets digitalisering:

Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen handlar om olika typer av interaktion mellan forskningen och det omgivande samhället. Delaktigheten kan exempelvis bestå av medborgarforskning, där allmänheten bl.a. bidrar till datainsamling, eller andra former av samskapande där aktörer på olika sätt ges inflytande i forskningsprocessen. Genom digitaliseringen skapas nya möjligheter att effektivisera samverkan och nyttiggöra ny kunskap på ett sätt som når hela samhället och alla delar av landet. När olika aktörer i det omgivande samhället aktivt involveras i forskningsprocessen kan forskare bidra med kunskap om vetenskapliga analyser samtidigt som allmänheten kan bidra med olika kunskaper och identifiera samhällsrelevant och behovsmotiverad forskning. I den forskningspolitiska propositionen konstateras att viktiga åtgärder och aktiviteter som kan öka allmänhetens delaktighet pågår och att ytterligare sådana är tänkbara. (*Strategi för ett starkt biblioteksväsende*, s. 43)

Internationellt har öppen vetenskap varit en prioriterad fråga i Europeiska kommissionens strategier, riktlinjer och rekommendationer sedan ett antal år. Flertalet organisationer har varit drivande i frågan. Under Unescos generalkonferens 2021 antogs en ny rekommendation för öppen vetenskap.⁶ Rekommendationen slår fast att vetenskapligt arbete världen över bör göras mer lättillgängligt och inkluderande. Med denna rekommendation har medlemsländerna enats om en internationell standard med gemensamma definitioner och en enhetlig syn på möjligheter och utmaningar med öppen vetenskap.

Rekommendationen berör betydligt mer än öppen tillgång till vetenskapliga publikationer. Vetenskapen och den vetenskapliga kunskapen ska inte bara vara tillgänglig, och därmed ha en *potentiell* betydelse, den ska enligt rekommendationen också cirkulera i samhället för att därigenom skapa en större förståelse för den vetenskapliga processen och ett ökat förtroende för densamma. På så sätt underlättas demokratiska processer och stärks medborgarnas motståndskraft mot propaganda och vilseledande budskap. Samtidigt innebär det att beslutsfattare lättare kan tillgodogöra sig och basera sina beslut på relevant forskning. Under rubriken ”open engagement of societal actors” nämns bland annat ”crowdfunding, crowdsourcing and scientific volunteering” som praktiker för att främja den öppna vetenskapen genom allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen.

Både Unesco och den svenska regeringen lyfter alltså fram medborgarforskning och andra former av allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen som ett sätt att motverka segregering, att minska klyftan mellan forskare och medborgare, men också mellan medborgare som förstår och respekterar forskning och de som inte gör det.

⁶ UNESCO (2021), *Recommendation on Open Science*
(<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379949.locale=en>)

Som noterats ovan kopplas allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen också till det som kallas utmaningsdriven forskning, det vill säga forskning som ägnas stora och ofta globala samhällsproblem såsom klimatkrisen och hoten mot demokratin och som lyftes fram i regeringens forskningsproposition 2016. Detta knyter an till FN:s 17 mål för en hållbar utveckling, såsom de formuleras i Agenda 2030.⁷ FN:s mål berör områden som fattigdom, hunger, hälsa, utbildning, jämställdhet mellan kvinnor och män, tillgång till vatten och energi, arbete, infrastruktur, ekonomisk jämlikhet, stadsutveckling, konsumtion, klimat, havsmiljö, biologisk mångfald, fred och globalt partnerskap. Globala och samhällsomfattande problem som dessa kräver enligt FN förnyade forskningsprocesser, som också involverar allmänheten.

3. Vad är allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen? Definitioner och avgränsningar

3.1. Vad menas med allmänheten?

I uppdragstexten från regeringen sägs att allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen syftar på ”olika typer av interaktion mellan forskningen och det omgivande samhället”. Under arbetet med föreliggande redovisning har begreppet ”allmänhet” i först hand tolkats som syftande på enskilda människor, snarare än på utomvetenskapliga organisationer eller institutioner. Det förekommer dock att enskilda medborgare utför vetenskapsnära arbete i olika sammanslutningar, såsom ideella föreningar.

3.2. Vad menas med delaktighet?

I uppdragstexten från regeringen sägs att ”delaktighet” exempelvis kan bestå av ”medborgarforskning eller andra former av samskapande där aktörer på olika sätt ges inflytande i forskningsprocessen”. Under arbetet med föreliggande redovisning har begreppet tolkats precis så brett, vilket innebär att delaktighet inte enbart åsyftar medborgarforskning i betydelsen att medborgare utför forskningsnära uppgifter, utan också situationer då enskilda medborgare eller intressentgrupper exempelvis tar initiativ till forskningsprojekt, har en aktiv roll i anslagstilldelning, etcetera. Icke desto mindre ligger fokus i denna rapport framför allt på fenomen som kan beskrivas med begreppet medborgarforskning.

Medborgarforskning.se är en portal som har utvecklats i samarbete mellan Göteborgs universitet, Sveriges lantbruksuniversitet (SLU), Umeå universitet och Vetenskap & Allmänhet och som lanserades i december 2021. Där anges att medborgarforskning (*citizen science* på engelska) innebär att ”forskare och frivilliga ’medborgare’ tillsammans tar fram ny kunskap”.⁸ Vanligen är det forskare som tar hjälp av allmänheten för att ”samla in eller

⁷ Regeringskansliet, ”Agenda 2030 och de globala målen för hållbar utveckling”: (<https://www.regeringen.se/regeringens-politik/globala-malen-och-agenda-2030/>)

⁸ Medborgarforskning.se (2022), ”Vad är medborgarforskning?” (<https://medborgarforskning.se>)

granska stora mängder data”. Det kan till exempel innebära att deltagare rapporterar in observationer av djur- och växtarter, tar prover för att analysera vattenkvalitet eller transkriberar gamla handskrifter med hjälp av digitala plattformar.

Men medborgarforskning kan också vara medborgarstyrda aktiviteter, som när medborgare använder vetenskapliga metoder och vetenskaplig utrustning för att aktualisera frågor och påverka beslutsfattare, exempelvis genom att mäta luftkvaliteten i närheten av industrianläggningar eller granska förekomsten av hotade arter på platser där stora byggprojekt planeras. Medborgarforskning kan alltså vara både forskarinitierad och medborgarinitierad.

Fenomen som sällan omfattas av begreppen medborgarforskning eller allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen är släktforskning och medicinska studier där medborgare utgör forskningens objekt. För att inkluderas i den här diskussionen krävs att släktforskning bedrivs med vetenskapsnära metoder och samordnas med reguljär forskning, och att medicinska studier initieras och aktivt påverkas av patientgrupper.

På Medborgarforskning.se konstateras att medborgarforskning hittills har varit vanligast inom naturvetenskaperna, särskilt biologi och miljöforskning, men att en snabb utveckling nu sker även inom humaniora och samhällsvetenskap. Internationellt talas det inom dessa discipliner ibland om *citizen social science* och *citizen humanities*.

För en fördjupad diskussion av begreppet medborgarforskning, dess historia och dess relation till andra former av delaktighet i forskningsprocessen, se s. 9–14 i bilaga 2, *Medborgarforskning. En kunskapsöversikt*, och den europeiska portalen eu-citizen.science, som samlar kunskap, verktyg och andra resurser för medborgarforskning.⁹

3.3. Vad menas med forskningsprocessen?

Begreppet ”forskningsprocess” definieras inte i uppdragstexten. Under arbetet med föreliggande redovisning har begreppet tolkats brett. Utöver det som tydligast tycks åsyftas, det vill säga pågående forskning (arbetet *mellan* problemformulering och slutredovisning), har alltså inkluderats även själva problemformuleringen och i någon mån också förmedlingen av resultat. Allmänhetens delaktighet i sådana skeden kan förstås också påverka själva forskningsprocessen, samt framtida forskningsprojekt.

3.4. Vad menas med det allmänna biblioteksväsendet?

Enligt uppdragstexten ska kartläggningen och analysen av allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen genomföras med inriktning på det allmänna biblioteksväsendet.

Det allmänna biblioteksväsendet i Sverige består av all offentligt finansierad biblioteksverksamhet och utgörs av folkbibliotek, skolbibliotek, regional

⁹ EU-Citizen.Science Project (2022), ”eu.citizen.science” (<https://eu-citizen.science/>)

biblioteksverksamhet, högskolebibliotek, lånecentraler och övrig offentligt finansierad biblioteksverksamhet. Med det senare avses sådan verksamhet som till övervägande del finansieras av det allmänna, till exempel sjukhusbibliotek, fängelsebibliotek och andra specialbibliotek samt också KB – Sveriges nationalbibliotek.

4. Tillgänglig kunskap om allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen

Regeringens uppdrag till KB syftar till att kartlägga och analysera allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen med inriktning på det allmänna biblioteksväsendet. För att göra kartläggningen så fullständig som möjligt har KB engagerat Vetenskap & allmänhet som gjort en grundlig genomlysning av svensk medborgarforskning.

I sin kunskapsöversikt konstaterar VA att bibliotekens engagemang i medborgarforskning visserligen ”kan bidra till att involvera människor och större del av allmänheten i forskning och vetenskap, främja medborgerlig delaktighet och stärka bibliotekens ställning som samhällsinstitution”, men att det än så länge saknas svenska exempel på denna typ av satsningar inom det allmänna biblioteksväsendet. För att visa på potentialen för de svenska biblioteken genomförde VA därför en internationell utblick. Här redovisas några sammanfattande och representativa resultat från denna utblick. För den fullständiga redogörelsen, se s. 49–65 i bilaga 2 *Medborgarforskning. En kunskapsöversikt*.

4.1. Internationell utblick

I sin kunskapsöversikt över medborgarforskningens relation till och betydelse för det allmänna biblioteksväsendet väljer Vetenskap & allmänhet att närmare granska exempel från fem olika länder: Danmark, USA, Spanien, Schweiz och Indien. Gemensamt för flera av dessa exempel är att lärosätesbiblioteken står för samordning och kontakter med forskare, medan folk- och skolbibliotek får som uppgift att väcka intresse bland låntagare, rekrytera frivilliga deltagare, organisera läsgrupper, etcetera.

Folk- och skolbibliotek kan också hjälpa till att kommunicera resultat från projekten, men dessutom bidra till engagemang och till framtida projekt genom att sprida information på sina webbplatser om resurser för medborgarforskning, exempelvis portaler liknande medborgarforskning.se. På så sätt involveras allmänheten i flera delar av forskningsprocessen, vilket ökar förståelsen för vetenskaplig verksamhet.

Exempel på den här typen av projekt, där folkbiblioteken har en förmedlande roll, finns bland annat i Danmark. På Syddansk universitet (SDU) finns ett kunskapscenter för medborgarforskning, där kontakter knyts mellan forskare och folkbibliotekens låntagare.¹⁰ Ett projekt som genomförs utifrån denna rollfördelning är ”Søer i fritiden” (”Sjöar på

¹⁰ Syddansk universitet (2022), ”Citizen Science – Community-based research at SDU” (<https://www.sdu.dk/en/forskning/forskningsformidling/citizenscience>)

fritiden”), där biologer samlat in ett stort antal vattenprover från danska sjöar med hjälp av allmänheten.¹¹ Folkbiblioteken har marknadsfört projektet och rekryterat deltagare men också lånat ut den nödvändiga vetenskapliga utrustningen. Utan allmänhetens deltagande hade projektet inte kunnat genomföras i samma stora omfattning.

Liknande initiativ finns i USA, där plattformen SciStarter arbetar för att främja och stärka bibliotekens engagemang i medborgarforskning.¹² Genom ett samarbete med National Library of Medicine har man tagit fram utbildningsmaterial och kompletterande resurser för bibliotekarier i syfte att förse dem med den teoretiska kunskap och de praktiska färdigheter som krävs för att arbeta med medborgarforskning på folk- och skolbibliotek. SciStarter har också utvecklat ett ”gör det själv-kit” för medborgarforskning, med projektanpassad utrustning som biblioteken kan låna ut till sina användare.

I VA:s kunskapsöversikt finns också exempel på hur lärosätesbibliotek har engagerat sig i medborgarforskning utan samverkan med folk- eller skolbibliotek. ETH-biblioteket, som är Schweiz största naturvetenskapliga och tekniska universitetsbibliotek, införde 2018 en policy för öppna data som innebar att biblioteket gjorde all bibliografisk metadata och alla digitala kopior tillgängliga för allmänheten. Detta kombinerades sedan med en medborgarforskningskampanj, där frivilliga bjöds in för att förbättra metadata i bibliotekets stora bildarkiv (med över 500 000 digitaliserade fotografier och andra bilder). Ett viktigt syfte var att förbättra arkivets metadata genom att datera fotografier, föra in platsangivelser och att identifiera personer. Projektet har senare följts av liknande satsningar på andra schweiziska bibliotek.

I VA:s kartläggning redogörs också för det spanska projektet Bibliolab, där forskarna Anna Cigarini och Josep Parelló med kollegor vid Universitat de Barcelona har studerat bibliotekariers och biblioteksanvändares upplevelser av att arbeta med medborgarforskning och samskapande projekt – det vill säga medborgarforskning där allmänheten varit delaktig i flera faser av forskningsprocessen, inklusive att formulera forskningsfrågor. Bibliolab har som mål att göra biblioteken till ”community hubs”, kollaborativa utrymmen för delaktighet, utbyten och lärande som är öppna för samverkan med det omgivande samhället.¹³

Efter en praktisk övning i samskapande medborgarforskning fick deltagarna, både bibliotekarier och biblioteksanvändare, diskutera resultaten och sina upplevelser i fokusgrupper. I dessa grupper lyfte bibliotekarierna fram medborgarforskning, och i synnerhet samskapande medborgarforskning, som ett bra sätt att engagera och föra samman människor och grupper med olika synsätt i gemensamma kunskapsgenererande aktiviteter, som går bortom traditionella disciplin- och organisationsgränser. Det framgick också att sådana aktiviteter kan skapa nya kontakter mellan olika lokala aktörer, och på så sätt öka

¹¹ Syddansk universitet (2022), ”Søer i fritiden”

(<https://www.sdu.dk/da/forskning/forskningsformidling/citizenscience/soer-i-fritiden>)

¹² SciStarter (2022), ”Scistarter – Science we can do together” (<https://scistarter.org/>)

¹³ Diputació de Barcelona (2022), ”Bibliolab” (<https://www.diba.cat/en/web/biblioteques/bibliolab1>)

sammanhållningen i lokalsamhället och stärka befintliga relationer. Bibliotekarierna rapporterade att projektet lockade nya användare från grupper som vanligtvis inte besökte biblioteket.

Bland medborgarna som deltog i projektet hade en mycket liten andel tidigare erfarenhet av medborgarforskning. Efter avslutat projekt ansåg en majoritet av deltagarna att deltagandet hade haft en positiv påverkan på deras uppfattning om det lokala folkbiblioteket. Bibliotekarierna betonade vikten av att ta hänsyn till den ökade arbetsbördan som medborgarforskning innebär, samt att ytterligare tid och resurser var en nödvändig förutsättning för att klara av uppgiften. Dessutom var bibliotekarierna helt överens om vikten av kompetensutveckling, utbildning och praktisk erfarenhet inom exempelvis kommunikation och projektledning. Detta ansågs helt avgörande för att kunna fortsätta arbeta med medborgarforskningsprojekt på biblioteket.

För mer närgående beskrivningar av dessa internationella projekt, se s. 49–65 i bilaga 2 *Medborgarforskning. En kunskapsöversikt*.

5. Kartläggning

I kunskapsöversikten *Medborgarforskning. En kunskapsöversikt* som VA har genomfört på uppdrag av KB konstateras som nämnts att det ännu saknas ”goda exempel på svenska bibliotek som arbetar aktivt med medborgarforskning” (s. 45). Detta kan delvis bero på att det allmänna biblioteksväsendet främst är ett område för kulturpolitiken, kopplat till läsfrämjande och demokratifrågor. Mera sällan har biblioteken varit en fråga för utbildningspolitiken.

I detta avsnitt, som bygger på enkätsvar från och samtal med biblioteksanställda, ligger alltså fokus i första hand på något annat än redan genomförda satsningar. Istället belyses kunskapen om och intresset för medborgarforskning och liknande sätt att göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen inom det allmänna biblioteksväsendet. På så sätt synliggörs också den framtida potentialen för denna typ av satsningar.

5.1. Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen på högskolebiblioteken

Kartläggningen av högskolebibliotekens förhållande till allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen har gjorts med hjälp av en enkät till de svenska lärosätesbiblioteken. Frågorna skickades till cheferna vid 38 lärosätesbibliotek som ombads att svara för hela bibliotekets räkning och på en övergripande nivå. Genom enkäten har KB för kartläggningens del fått en övergripande bild av högskolebibliotekens syn på allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen. Enkätsvaren har kompletterats med information inhämtad genom i första hand skriftlig korrespondens och studiebesök.

Sammantaget kan sägas att bibliotekscheferna har haft svårigheter att besvara frågorna i enkäten eftersom det saknas en allmän förståelse av vad som avses med ”allmänhetens

delaktighet i forskningsprocessen”. På frågan ”Arbetar ert lärosäte med att göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen?” har drygt hälften (52 procent) svarat ja, men fritextsvaren visar att frågan är komplicerad. Ett antal kommentarer uppehåller sig just vid definitionen av begrepp som ”forskningsprocessen” och ”delaktighet”. Flera respondenter hänvisar (såväl i enkätsvaren som i uppföljande samtal) till lärosätet centralt. Exempelvis skriver en av respondenterna att ”Det här är inte en biblioteksfråga – även om forskningsbiblioteken spelar en viktig roll – utan en lärosätesfråga.” Ett universitetsbibliotek hänvisar till universitets sektion för Forskningservice, som ger hjälp och stöd åt ”forskare, forskargrupper, administratörer och universitets- och områdesledningar i frågor om extern forskningsfinansiering, universitetsövergripande forskningskommunikation samt utbildning på forskarnivå”.

På frågan ”Finns det styrdokument, riktlinjer eller liknande vid ert lärosäte som anger att allmänheten skall göras delaktig i forskningsprocessen?” svarar 62 procent nej, medan 29 procent svarar ”vet ej”. Av fritextsvaren framgår att det kan finnas riktlinjer för enskilda projekt som rör medborgarforskning, eller riktlinjer för öppen vetenskap som dock inte berör allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen. Svaren ger vid handen att det på lärosätena ofta saknas en aktiv diskussion om hur allmänheten ska involveras i svensk forskning.

Två frågor i enkäten gällde samverkan i syfte att göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen. Den första handlade om samverkan mellan lärosätet och andra organisationer, den andra om samverkan mellan lärosätesbiblioteket och andra bibliotek i det allmänna biblioteksväsendet. Även här har avgränsningar av begreppen ”forskningsprocessen” och ”delaktighet” varit problematiska. 48 procent av informanterna uppger att det förekommer samarbeten mellan lärosätet och andra organisationer som på ett eller annat sätt främjar allmänhetens delaktighet, men att detta sällan är det primära syftet. Viss samverkan sker också på övergripande policy-nivå för öppen vetenskap, såsom ett universitets medverkan i League of European Research Universities (LERU), som även inkluderar arbete med ”public engagement”. När det gäller samverkan mellan lärosätesbiblioteket och andra bibliotek svarar det stora flertalet (67 procent) att sådant inte förekommer i dagsläget.

Nästan varannan respondent (48 procent) uppger att lärosätesbiblioteket över huvud taget inte deltar i lärosätets arbete med allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen. Dock uppges till exempel att biblioteket är en ”stödverksamhet” som kan spela en viktig roll som ”gränssnitt mellan allmänhet och forskning”. Det förekommer också att allmänheten deltar i biblioteksinitierade transkriberingsprojekt och ”hackatons” med syfte att berika digitaliserade kataloger.

De respondenter som uppgett att lärosätesbiblioteken inte arbetar med allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen ombads också precisera vad detta beror på. 38 procent angav att de saknar resurser, 33 procent att de saknar styrdokument eller riktlinjer och 19 procent att de saknar kunskap. I fritextsvaren anges till exempel att frågan inte har varit aktuell, att den inte har prioriterats av ledningen eller att det främst är en metodfråga som hanteras bäst ”inom forskarkollektivet” och inte av biblioteken. Det uppges också att

biblioteken saknar inblick i vilka behov som forskarna har av ”biblioteksstöd när det gäller allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen”.

Det samlade intrycket av enkätsvaren är att personalen vid lärosätesbiblioteken sällan betraktar allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen som en central och väl avgränsad del sin verksamhet.

5.2. Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen på folkbiblioteken

I VA:s kunskapsöversikt om medborgarforskning i Sverige sammanfattas en mindre studie om vilka förutsättningar som finns för svenska folk- och skolbibliotek att arbeta aktivt med öppen vetenskap (s. 47–48 i bilaga 2). Studien genomfördes av Svensk biblioteksörening 2019, men publicerades aldrig. Syftet var att undersöka behovet av öppen vetenskap bland folk- och skolbibliotekens användare, liksom hur biblioteken kan tillgodose ett sådant behov.

I Svensk biblioteksörening:s studie kopplas satsningar på öppen vetenskap till de globala hållbarhetsmålen. I dessa betonas vikten av att säkerställa allmän tillgång till information och att skydda grundläggande demokratiska friheter. Svensk biblioteksörening konstaterar att flera av målen kräver ständiga vetenskapliga insatser. Folkbiblioteken kan bidra genom att tillgängliggöra vetenskapliga resultat för sina användare, exempelvis genom förmedling av öppet tillgängliga publikationer.

Svensk biblioteksörening konstaterar också att det behövs satsningar på kompetensutveckling av bibliotekspersonal för att möjliggöra en utveckling av arbetet med öppen vetenskap. Personalen måste känna till vad öppen vetenskap innebär och därigenom förstå varför folkbiblioteken bör arbeta med att tillgängliggöra forskning.

Under arbetet med föreliggande kartläggning har KB vänt sig till bibliotekarier och bibliotekschefer som muntligen och skriftligen fått svara på frågor om folkbibliotekens arbete med öppen vetenskap och med att öka allmänhetens förståelse för och delaktighet i forskningsprocessen. I allmänhet kan sägas att informanterna bekräftar den bild som tecknas i VA:s kunskapsöversikt om medborgarforskning i Sverige, det vill säga att det än så länge saknas goda exempel på offentligt finansierade bibliotek som aktivt arbetar med den här typen av frågor. Däremot betonas att det ligger i bibliotekens uppdrag att förmedla tillgång till aktuell forskning. Sådan förmedling kan ske genom att bibliotekens användare handleds i informationssökning, men också genom programverksamhet, där forskare berättar om sitt arbete och sina resultat.

Att tillgängliggöra vetenskapliga resultat uppfattas alltså redan som ett betydelsefullt uppdrag. Däremot upplever bibliotekspersonalen inte samma förtroelighet med uppgiften att göra användarna delaktiga i själva forskningsprocessen. Å andra sidan betonas allt oftare att biblioteken ska vara platser där användarna aktiveras och görs till medskapare i olika sammanhang. Skrivarcirklar och olika former av biblioterapi och ”shared reading” är

exempel på sådana.¹⁴ Därifrån tycks steget inte särskilt långt till att också göra användarna delaktiga i forskningsprocesser. Det kräver dock ett tydligt intresse från folkbiblioteken, liksom en uppsökande attityd hos forskare.

Redan idag finns kontakter mellan folkbiblioteken och forskarvärlden. Programverksamheter är ett exempel på det. Ett annat är när forskare använder biblioteket som studieobjekt för forskningsprojekt inom exempelvis biblioteks- och informationsvetenskap och då även låter biblioteksanvändare fungera som informanter som exempelvis lämnar synpunkter på öppettider och lokaler. Det förekommer också, även om det tycks höra till ovanligheterna, att forskare kontaktar biblioteken när de söker informanter för andra typer av forskningsprojekt, och på så sätt – exempelvis genom att använda fysiska anslagstavlor – nyttjar biblioteken som resurs för att göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen. I vissa sammanhang kan detta dock orsaka problem för biblioteken, särskilt när forskare vill få kontakt med en viss typ av användare, vilken kan strida mot bibliotekssekretessen.

Samarbeten mellan folkbiblioteken och lärosätena, i första hand lärosätesbiblioteken, förekommer också när det gäller öppen vetenskap i vidare mening. Personal från lärosätesbiblioteken kan exempelvis genomföra utbildningsinsatser om informationssökning och öppet tillgängliga forskningspublikationer för folkbibliotekens anställda. Med en utvecklad kompetens på detta område kan folkbibliotekens anställda erbjuda bättre hjälp till användare som söker vetenskapligt grundad information.

Gemensamt för de biblioteksanställda som intervjuats under arbetet med denna kartläggning är att de är positivt inställda till ökade kontakter mellan folkbibliotek och forskare. Gemensamt är emellertid också att de upplever betydande hinder för sådana kontakter. Bland informanterna finns sådana som upplever forskarvärlden som slutna. Samarbeten kräver att folkbiblioteken själva är mycket aktiva och kontaktsökande. Trots de skrivningar om allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen som finns i *Strategi för ett stärkt biblioteksväsende* (2022) är det långt ifrån alla som upplever att medborgarforskning och facilitering av forskning ingår i bibliotekens uppdrag.

Det finns också stora skillnader mellan olika regioner. I universitetsstäder och större städer tycks det finnas en större medvetenhet om och en större beredskap för övergången till ett öppet vetenskapssystem, vilket också kan inkludera att göra allmänheten mer delaktig i forskningsprocessen. Å andra sidan visar exempel från små och mellanstora städer att det finns ett större intresse och även bättre förutsättningar för samverkan mellan biblioteken och andra institutioner, såsom lärosäten och andra bibliotek.

¹⁴ Se till exempel Vårdguidens presentation av biblioterapi: Vårdguiden (2022), "Biblioterapi utnyttjar litteraturens läkande kraft" (<https://www.1177.se/Vastra-Gotaland/behandling--hjalpmedel/behandlingar-vid-psykiska-sjukdomar-och-besvar/biblioterapi-utnyttjar-litteraturens-lakande-kraft/>) och Litteraturbankens om "shared reading", Litteraturbanken (2022), "Shared reading": <https://litteraturbanken.se/bibliotekariesidor/shared-reading/>.

En annan nyckelfaktor är personalomsättning. När anställda flyttar mellan folkbibliotek och lärosätesbibliotek för de med sig kunskap och erfarenhet, vilket i sin tur skapar förutsättningar för olika typer av samarbeten som rör forskning och öppen vetenskap. Erfarenheter och kunskap om dessa frågor är alltså i hög grad begränsade till enskilda individer, medan de saknas i institutionsövergripande dokument.

Mer generellt tycks det på flera håll saknas en levande diskussion om hur allmänheten kan inkluderas i forskningsprocessen. De biblioteksanställda menar att detta mycket väl kan vara en fråga för folkbiblioteken, men att de behöver tydligare uppdrag och dessutom tillgång till goda exempel på hur den här typen av arbete kan bedrivas.

5.3. Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen på skolbiblioteken

I den studie om öppen vetenskap som genomfördes av Svensk biblioteksforening 2019 och som sammanfattas i VA:s kunskapsöversikt om medborgarforskning i Sverige konstateras inledningsvis att öppen vetenskap ofta är en mer relevant och aktuell fråga för skolbiblioteken än vad den är för folkbiblioteken. Dock noteras samtidigt ett antal utmaningar för skolbiblioteken på det här området.

På skolbiblioteken kommer användaren oftare i kontakt med vetenskapliga artiklar. Särskilt på gymnasieskolor med högskoleförberedande utbildningar finns en tydlig efterfrågan på sådant material. Eleverna har ofta tillgång till någon form av databaser. Däremot är kunskaperna bland eleverna om hur man hittar andra öppet tillgängliga och fria resurser begränsade. Många saknar också nödvändiga kunskaper för att kunna bedöma resursernas kvalitet. Svensk biblioteksforening konstaterar dessutom att lärarna har ännu mindre kännedom än eleverna om öppen vetenskap.

En annan utmaning som beskrivs i studien är att samla och förmedla de fria resurser som finns på ett lättillgängligt och översiktligt sätt. Detta påverkas bland annat av skolornas digitala verktyg för att förmedla resurserna, men också av vilka möjligheter som skolbibliotekarierna har att informera om och diskutera fria resurser och deras trovärdighet med eleverna.

För att kunna arbeta mer effektivt och fokuserat med det här området efterfrågar Svensk biblioteksforening och informanterna i studien ett tydligare uppdrag om att prioritera arbetet med öppen vetenskap, och ett förtydligt fokus hos skolbiblioteken på det som kallas för *scientific literacy*, det vill säga kunskapen om forskningens förutsättningar, processer och metodik.

Under arbetet med föreliggande kartläggning har KB kontaktat skolbibliotekarier som fått svara på frågor under samtal och i riktade enkäter. Resultatet stödjer delvis Svensk biblioteksforenings slutsatser. Öppen vetenskap och särskilt allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen framstår som mer relevant för skolbiblioteken än vad den är för folkbiblioteken. Det har främst att göra med att skolbibliotekarier bland annat har undervisande uppgifter. De tar emot skolklasser och mindre elevgrupper, och skapar därmed

sammanhang för vilka forskningen har visat visst intresse. Några exempel på mer renodlad medborgarforskning, där eleverna verkligen görs delaktiga i forskningsprocessen, har dock inte identifierats.

På flera håll förekommer samarbeten mellan skolbiblioteken och olika typer av utbildningsvetenskaplig forskning. I Östergötland finns projektet ”Meningsskapande i naturvetenskap och teknik genom skönlitteratur”, som finansieras av Norrköpings fond för forskning och utveckling under åren 2022–2024. Projektets mål är att skapa en ”Norrköpingsmodell”, där undervisning i teknik och naturvetenskap integreras med skönlitteratur i förskolan och F-6. Även Norrköpings stadsbibliotek engageras, exempelvis genom att de böcker som används i skolorna för att diskutera olika naturvetenskapliga fenomen marknadsförs på biblioteksfilialernas hyllor. Verksamheten kan knappast betraktas som medborgarforskning, eftersom eleverna i första hand är studieobjekt för den utbildningsvetenskapliga forskningen. Men eftersom forskarna besöker skolklasserna för att se hur skönlitteratur kan användas i ett naturvetenskapsdidaktiskt sammanhang skapas tillfällen att göra eleverna medvetna om forskningsprocessen.

Ytterligare ett sätt att öka elevernas vetenskapliga kunnighet är att lära ut informationssökning och grundläggande vetenskaplig metodik, till exempel sakkunniggranskning, reliabilitet och validering. Detta kan till exempel ske genom att skolbibliotekarier tar hjälp av bibliotekarier på lärosätesbiblioteken för att skapa lämpliga lektionsupplägg och övningar. Inte heller sådan undervisning kan betraktas som medborgarforskning, men den bidrar till ökad förståelse för vetenskaplig praktik – trots att det sker utan att forskare involveras.

Däremot finns exempel på forskare som samarbetar med skolbibliotek för att få möjlighet att studera hur eleverna själva går till väga när de söker efter information. På så sätt kan de identifiera styrkor och svagheter hos eleverna, kunskap som sedan kan användas för att skapa bättre undervisning om informationssökning och källkritik. Sådana utvärderingar kan vara väsentliga för att motverka segregation i fråga om källkritisk kompetens och informationshantering, en segregation som i sin tur kan bli ett problem för demokratin.

Även i fråga om öppen vetenskap och satsningar för att öka elevernas kunskaper om forskningsprocessen är skillnaderna mellan olika skolor och skolbibliotek mycket stora. De spridda initiativ som kunnat identifieras är personbundna och det saknas kontinuitet, ramverk och samordning, både lokalt och nationellt. Skolbibliotekarier vittnar också om att det saknas tid och resurser för ett mer ambitiöst arbete som skulle kunna främja elevernas vetenskapliga kunnighet. Antalet timmar per vecka räcker helt enkelt inte till något annat än att arbeta läsfrämjande. Ytterligare satsningar på öppen vetenskap tycks alltså förutsätta tydligare instruktioner och bättre resurser i form av tid och personal.

6. Analys och diskussion

6.1. På vilket sätt gynnas forskningen av allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen?

I den första paragrafen av KB:s instruktion anges att KB ska ”bidra till den svenska forskningens kvalitet och det demokratiska samhällets utveckling”. Utöver inriktningen på det allmänna biblioteksväsendet, som anges i uppdragstexten om att utreda användandet av öppna läresurser och allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen, är det därför viktigt för KB att väcka frågan om hur forskningen som sådan påverkas och eventuellt främjas av medborgarforskning och liknande tillvägagångssätt.

I bilagan *Medborgarforskning. En kunskapsöversikt* sammanfattas två enkätundersökningar om svenska forskares syn på medborgarforskning. Dessa visar bland annat att de vanligaste områdena för medborgarforskningsprojekt som de tillfrågade forskarna arbetat med var natur (artkunskap, miljöaspekter, biologisk mångfald) och frågor relaterade till vatten (fiske, vattenkvalitet). De största utmaningarna med medborgarforskning uppges vara relaterade till datakvalitet, finansiering, att släppa kontrollen över den vetenskapliga processen, rekrytering av deltagare, kommunikation med deltagare och tidsbrist (i den ordningen).

Kunskapen och inställningen till allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen varierar stort bland svenska forskare. I en nationell enkätundersökning som tidigare genomförts av Vetenskap & allmänhet förknippade till exempel endast 14 procent av forskarna medborgarforskning med öppen vetenskap. Juniora forskare var i samma undersökning mer positiva till medborgarforskning än sina seniora kollegor. Naturvetare var betydligt mer positiva till medborgarforskning än humanister. En forskarstuderande inom humaniora och konst som besvarat enkätundersökningen skriver till exempel att ”[n]är allmänhet likställs med utbildade forskare kunskapsmässigt urholkar det vårt kunskapssamhälle”. (Se s. 37 i bilaga 2 *Medborgarforskning. En kunskapsöversikt*.)

Svenska och internationella exempel på framgångsrik medborgarforskning visar dock att allmänhetens bidrag till forskningsprocessen kan få stor och positiv betydelse. Så är exempelvis fallet när allmänheten tilldelats väl avgränsade arbetsuppgifter, såsom att samla in vattenprover enligt tydliga instruktioner (”Søer i fritiden”/Syddansk universitet) eller att transkribera stenografiska manuskript (”Astrid Lindgren-koden”/Svenska barnboksinstitutet).¹⁵ I båda dessa fall hade forskningsprojekten inte kunnat genomföras, åtminstone inte i samma stora omfattning, utan allmänhetens delaktighet.

Gemensamt för många medborgarforskningsprojekt är att de erbjuder möjligheten att snabbt skaffa fram ett mycket omfattande material. Detta gäller till exempel transkriberingsprojekt, där stora mängder handskriven text omvandlas till textmassor som kan användas för text- och

¹⁵ Svenska barnboksinstitutet (2022), ”Om Astrid Lindgren-koden” (<https://www.barnboksinstitutet.se/forskning/astrid-lindgren-koden/>)

datautvinning och för att träna AI-modeller som kan tolka text. Svenska barnboksinstitutets ”Astrid Lindgren-koden” är ett sådant projekt, liksom Riksarkivets ”I Demokratins namn – kvinnorna som krävde rösträtt” för transkribering av de 350 000 namnen i 1913–14 års namninsamling för kvinnans politiska rösträtt.¹⁶

Ett liknande projekt i större nationell skala är ”Transkriberingsnod Sverige – maskintolkning och medborgarforskning kombinerade”, som är ett samarbete mellan Riksarkivet, Göteborgs universitet och Riksantikvarieämbetet. Inom projektet ska användarnas och kulturarvsinstitutionernas behov och intressen kartläggas. Digitala plattformar ska prövas och erfarenheter från tidigare projekt sammanställas.

Om tydliga och väl avgränsade uppgifter kombineras med begränsade utbildningsinsatser kan medborgarforskningen också bli ett sätt att öka kunskapen och förtroendet för den vetenskapliga processen. Ett exempel på detta är projektet ”Transcribe Bentham” vid University College London.¹⁷ Intresserade som ville delta i transkriberingsarbetet erbjöds ett grundläggande träningsprogram om vetenskaplig metodik.

Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen, liksom angränsande fenomen som medborgarforskning, bör dock inte innebära att kraven på resultaten förändras. De resultat som genereras med allmänhetens deltagande bör produceras med samma eller jämförbar vetenskaplig metodik som mer traditionell forskning, samt klara samma sakkunniggranskning som denna. Så länge sådana krav upprätthålls, tycks potentialen för allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen vara betydande.

6.2. På vilket sätt gynnas biblioteken av allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen?

Bibliotekens arbete med att göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen beskrivs som en del i övergången till ett öppet vetenskapssystem. På så sätt blir arbetet en del av ett åtagande, stadfäst i överenskommelser som gjorts inom EU och Unesco. Målet att allmänheten ska engageras i forskningsprocessen beskrivs också som en naturlig följd av bibliotekslagen, där det står att biblioteken ska ”verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning” och ”intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning” (2 §).

Men i den internationella litteraturen förs diskussionen om biblioteken och medborgarforskning också på andra sätt. Biblioteksforskare argumenterar ur bibliotekens perspektiv, och utgår från vad dessa för egen del har att vinna på satsningar som syftar till att göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen.

¹⁶ Riksarkivet (2022), ”I demokratins namn. Kvinnorna som krävde rösträtt” (<https://fromthepage.com/riksarkivet/i-demokratins-namn>). Denna satsning initierades i samarbete med KB och Riksbankens jubileumsfond inom ramarna för projektet Demokrati100

¹⁷ University College London (2022), ”Transcribe Bentham” (http://transcribe-bentham.ucl.ac.uk/td/Transcribe_Bentham)

I artikeln ”Citizen Science and Public Libraries” (2019) argumenterar Anna Cigarini et al för att medborgarforskning kan vara ett sätt för offentligt finansierade bibliotek att utgöra en länk mellan forskare och allmänhet.¹⁸ Men artikeln inleds med en beskrivning av de problem som för närvarande präglar främst den amerikanska bibliotekssektorn. Författarna hänvisar till undersökningar som visar att medborgarnas förtroende för biblioteken har minskat, och att det finns en diskrepans mellan bibliotekens utbud och låntagarnas förväntningar och behov.

Satsningar på medborgarforskning beskrivs som ett sätt att åter göra biblioteken relevanta. Biblioteken kan bli vad författarna kallar för ”community hubs for citizen science”, ett uttryck hämtat från den amerikanske medborgarforskningsplattformen SciStarter. Författarna konstaterar att biblioteken måste vara mer än tysta platser som erbjuder böcker och internetuppkoppling. De måste omformas till samhällseliga mötesplatser där biblioteksanställda tar en mer aktiv roll i det offentliga livet, bland annat genom att uppmuntra och skapa möjligheter för allmänheten att utforska sin omvärld med hjälp av vetenskapliga metoder och frågeställningar.

Även i Sverige talas det ofta om biblioteksväsendets utmaningar och om hur biblioteken kan förbli relevanta i det digitaliserade samhället. En debatt förs om orsaker till brister i ungas läskunnighet och om pappersbokens utmaningar i konkurrens med ljudböcker och andra medier. Här finns alltså ett utrymme även på svensk botten för att lyfta fram arbetet med att göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen som ett av flera sätt att ytterligare aktualisera det allmänna biblioteksväsendet, och att peka på dess betydelse för kunskapssamhället och för en demokratisk samhällsutveckling.

6.3. Varför är det allmänna biblioteksväsendet väl lämpat för att utveckla arbetet med allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen?

Medborgarforskning och andra sätt att göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen beskrivs i policydokument, propositioner och internationell forskning som möjligheter att öka förtroendet för forskning och för vetenskapssamhället. På så sätt skapas förhoppningar om att kunna motverka så kallad kunskapsresistens och att öka samhällets motståndskraft i mötet med desinformation och propaganda. Samtidigt finns förhoppningar om att forskningen i sig ska kunna utvecklas genom att allmänheten engageras i exempelvis storskaliga empiriska undersökningar eller samordnad texttolkning och transkribering.

För att dessa effekter ska kunna uppnås, och för att de ska bli långsiktigt hållbara och genomsyra samhället i stort, krävs ett medvetet arbete för att göra allmänhetens delaktighet mer jämlik och övergripande. Den kartläggning från VA som har genomförts som ett led i arbetet med denna rapport visar till exempel att engagemanget för medborgarforskning speglar samhällets

¹⁸ Cigarini et al (2019), ”Citizen Science and Public Libraries” (<https://lab.cccb.org/en/citizen-science-and-public-libraries/>)

segregation. Det ideella deltagandet, i den meningen att deltagarna ställer upp utan ekonomisk ersättning, kan till exempel bli problematiskt, särskilt i relation till medborgarforskningens ofta uttalade mål att inkludera marginaliserade och socialt utsatta grupper.

Bland de som engagerar sig i medborgarforskning är högt utbildade tydligt överrepresenterade. En kartläggning av flamländska medborgarforskningsprojekt som genomfördes 2021 visade att 80 procent av deltagarna hade högskoleutbildning och 11 procent av dessa hade doktorsexamen (se s. 22 i bilaga 2 *Medborgarforskning. En kunskapsöversikt*). Fördelningen mellan män och kvinnor varierar stort. Många projekt domineras helt av manliga deltagare, men i några fall är det istället kvinnliga deltagare som dominerar. Ett mönster är att manliga deltagare dominerar när projektet handlar om att till exempel dela telefon- och datorkapacitet eller att samla ornitologiska observationer, medan kvinnor dominerar när det handlar om att transkribera stenografiska manuskript. Ojämn fördelning mellan olika deltagares bidrag, så kallad ”participation inequality”, är också vanligt, det vill säga att ett fåtal individer bidrar mycket medan en större andel bidrar i mindre utsträckning eller inte alls.

Av VA:s ”VA-barometer”, en enkätundersökning om allmänhetens attityder till forskning och vetenskap i Sverige, framgår också hur de som intervjuats ställer sig till att själva delta i forskningsprojekt.¹⁹ I 2018 års enkät (som refereras i kartläggningen *Medborgarforskning. En kunskapsöversikt*) uppgav tre fjärdedelar av de tillfrågade att det är mycket eller ganska viktigt att allmänheten involveras i forskning. Samma undersökning visade att var tredje tillfrågad själv kunde tänka sig att delta i forskningsprojekt. 46 procent av de högskoleutbildade kunde tänka sig att involveras i forskningsprojekt, jämfört med bara 15 procent för de som hade grundskola som högsta avslutade utbildning. 46 procent av de som bodde i eller nära storstäder var positiva till eget deltagande, jämfört med bara 17 procent bland boende i mindre städer eller på landsbygden. Boendemiljö (stad eller landsbygd) hade alltså lika stor betydelse som utbildningsgrad när det gällde de tillfrågades attityd till egen delaktighet i forskningsprojekt (se vidare s. 40 i bilaga 2 *Medborgarforskning. En kunskapsöversikt*).

Om allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen verkligen ska få de positiva effekter som eftersträvas och utlovas så krävs breda satsningar på olika typer av projekt. Här kan det allmänna biblioteksväsendet spela en avgörande roll. Eftersom alla kommuner är förbundna att bedriva folkbiblioteksverksamhet så har det allmänna biblioteksväsendet en unik geografisk spridning. Det har potential att nå medborgare i samtliga åldersgrupper, av olika utbildningsgrad och på olika platser, såväl i större och mindre städer som på landsbygden. Om allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen dessutom kopplas till bibliotekslagen och bibliotekens uppdrag om demokratisering och jämlikhet, så skapas också incitament för denna typ av satsningar. Som den internationella forskningen framhåller kan medborgarforskning vara ett sätt för offentligt finansierade bibliotek att både utföra sitt uppdrag och på samma gång expandera och utveckla sin verksamhet.

¹⁹ Vetenskap & allmänhet (2022), ”VA-Barometern” (<https://v-a.se/va-barometern/>)

6.4. Hur kan olika bibliotekstyper inom det allmänna biblioteksväsendet bidra till allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen?

Inom internationell forskning har det framhållits att biblioteken genom att ta rollen som stödjande infrastruktur för medborgarforskning kan komma att utgöra ett nätverk för lärande, kunskapsproduktion och medborgerligt engagemang, och på så sätt leda utvecklingen mot öppen vetenskap. Olika bibliotek kan dock komma att spela olika roller för denna utveckling. Biblioteken kan själva initiera och driva medborgarforskningsprojekt men också väcka intresse för och rekrytera deltagare till redan befintliga projekt som initierats av forskare eller medborgare. Bibliotek kan länka samman forskare och medborgare, eller tillhandahålla nödvändig utrustning för medborgarforskning (exempelvis provtagningsutrustning eller datorer med tillgång till transkriberingsplattformar).

2018 publicerade den europeiska biblioteksforeningen LIBER en vägledning specifikt för universitets- och högskolebibliotekens arbete med övergången till öppen vetenskap med titeln *Open Science Roadmap*.²⁰ I ett avsnitt om bibliotek och medborgarforskning konstateras att allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen är viktig för att etablera nya kontakter mellan forskningen och det omgivande samhället. Centrala aktörer inom det allmänna biblioteksväsendet rekommenderas bland annat att utforma utbildningsprogram och vägledningar för bibliotekens arbete med medborgarforskning.

För att beskriva möjlig samverkan i syfte att göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen kan det tidigare nämnda danska medborgarforskningsprojektet ”Søer i fritiden” tjäna som illustrativt exempel. Detta projekt initierades av biologer vid Syddanskt universitet (SDU), som ville kartlägga vattenkvaliteten i danska sjöar – ett mycket omfattande arbete som forskarna själva inte hade kunnat genomföra med hänsyn till tid och resurser. För att få hjälp med datainsamlingen ville universitetsbiologerna engagera allmänheten och tog därför kontakt med SDU Citizen Science Knowledge Center, ett ”kunskapscentrum” för medborgarforskning, som i sin tur kontaktade bibliotekarier på ett antal folkbibliotek runt om i Danmark. På så sätt sattes forskarna i kontakt med engagerade bibliotekarier, och efter ett antal planeringsmöten drog experimentet igång. Folkbibliotekens bidrag bestod i att länka samman forskarna med den breda allmänheten, dels genom att rekrytera frivilliga deltagare och dels genom att låna ut utrustning för att samla in vattenprover.

Denna arbetsfördelning är representativ för den här typen av projekt: internationellt är folkbibliotekens vanligaste uppgift just att låna ut och samla in utrustning för datainsamling, samt att rekrytera och behålla deltagare i befintliga forskningsprojekt, snarare än att själva agera initiativtagare och driva medborgarforskningsprojekt.

²⁰ LIBER (2018), Open Science Roadmap (https://libereurope.eu/wp-content/uploads/2020/09/LIBER_OSR_A5-ONLINE-HR-1.pdf)

7. Slutsatser

Medborgarforskning är ett sätt att bedriva forskning där forskare och allmänhet tillsammans skapar ny kunskap med hjälp av vetenskapliga metoder. Merparten av sådan forskning initieras av forskare, men det finns också exempel på gräsrotsinitierade projekt. Som all annan forskning bedöms medborgarforskningens resultat enligt praxis i vetenskapssamhället, främst genom sakkunniggranskning och vidare vetenskaplig debatt.

När allmänheten görs delaktig i forskningsprocessen är det framför allt på dessa sätt som det sker. En avgörande förutsättning är förstås att forskare och allmänhet görs medvetna om varandra och hittar kommunikationsvägar som gör det möjligt att tillsammans skapa ny och vetenskapligt grundad kunskap. Det är i första hand för sådana kontakter som det allmänna biblioteksväsendet kan spela en roll.

Internationella exempel som redovisats av VA visar hur olika bibliotekstyper kan samspela för dessa ändamål. Vanligen styrs processen från lärosätena, där forskare och lärosätesbibliotek tillsammans planerar och organiserar kontakterna med exempelvis folk- eller skolbibliotek för vetenskapliga ändamål. Det är alltså i första hand på lärosätena som kunskap om medborgarforskning behöver utvecklas för att allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen ska gynnas.

KB:s kartläggning stärker dessa slutsatser. Medborgarforskning och angränsande metoder har hittills inte fått något större genomslag i Sverige, och därmed inte heller på biblioteken. Den som vill studera goda exempel måste vända sig till andra instanser än det allmänna biblioteksväsendet. Viktiga aktörer är till exempel Sveriges lantbruksuniversitet (som har en professor i medborgarforskning), Göteborgs universitet (som för närvarande har en gästprofessor i hållbar utveckling med inriktning mot marin medborgarforskning) och VA. Ett bredare perspektiv på området för denna rapport, som vänder sig till andra institutioner än biblioteken, kan alltså generera mer kunskap, men det ligger utanför ramarna för KB:s uppdrag.

För att till exempel folk- och skolbibliotek ska kunna engageras framöver krävs – förutom att medborgarforskning och liknande metoder slår igenom på högskolor och universitet – att bibliotekarier har grundläggande kunskap om vetenskapssamhället, om forskning och specifikt medborgarforskning. Detta förutsätter i sin tur att öppen vetenskap och allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen nämns som verksamhetsområden i uppdrag och planer. Det är också av vikt att bibliotekarier får möjlighet till kompetensutveckling på dessa områden.

Om biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet förväntas delta i den här typen av processer är det också helt avgörande att de tilldelas nödvändiga resurser för att göra det. Detta gäller i särskilt hög grad folk- och skolbiblioteken. Det är också viktigt att påpeka att bibliotekens engagemang kan vara mer eller mindre djupgående, från att ha information om öppen vetenskap och medborgarforskning på befintliga webbplatser, till att engagera deltagare till specifika projekt eller ta en aktiv roll för initiering av nya sådana.

För KB:s del är det naturligt att erfarenheterna från denna kartläggning tas vidare med in i arbetet med att ta fram nationella riktlinjer för öppen vetenskap. Där ska gemensamma mål och prioriteringar identifieras, liksom områden där det finns behov av stöd och vägledning. Ett av dessa områden är allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen.

8. Källor

Cigarini et al (2019), "Citizen Science and Public Libraries":

<https://lab.cccb.org/en/citizen-science-and-public-libraries/>

Diputació de Barcelona (2022), "Bibliolab":

<https://www.diba.cat/en/web/biblioteques/bibliolab1>

EU-Citizen.Science Project (2022), "eu.citizen.science":

<https://eu-citizen.science/>

Kulturdepartementet (2022), *Strategi för ett starkt biblioteksväsende 2022–2025*:

<https://www.kb.se/download/18.2dd50321183eebadf40832/1666677483654/strategi-for-ett-starkt-biblioteksvasende-20222025.pdf>

Kungliga biblioteket (2022), "Biblioteksstatistik":

<https://bibstat.kb.se/>

Kungliga biblioteket (2022), *Öppna lärresurser – en kartläggning och analys. Redovisning av ett regeringsuppdrag*

<https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-691>

LIBER (2018), *Open Science Roadmap*:

https://libereurope.eu/wp-content/uploads/2020/09/LIBER_OSRA5-ONLINE-HR-1.pdf

Litteraturbanken (2022), "Shared reading":

<https://litteraturbanken.se/bibliotekariesidor/shared-reading/>

Medborgarforskning.se (2022), "Vad är medborgarforskning?":

<https://medborgarforskning.se>

Regeringskansliet, "Agenda 2030 och de globala målen för hållbar utveckling":

<https://www.regeringen.se/regeringens-politik/globala-malen-och-agenda-2030/>

Riksarkivet (2022), "I demokratins namn. Kvinnorna som krävde rösträtt":

<https://fromthepage.com/riksarkivet/i-demokratins-namn>

SciStarter (2022), "Scistarter – Science we can do together":

<https://scistarter.org/>

Svenska barnboksinstitutet (2022), "Om Astrid Lindgren-koden":

<https://www.barnboksinstitutet.se/forskning/astrid-lindgren-koden/>

Sveriges riksdag (2013), Bibliotekslag (2013:801): https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/bibliotekslag-2013801_sfs-2013-801

Syddansk universitet (2022), "Citizen Science – Community-based research at SDU": <https://www.sdu.dk/en/forskning/forskningsformidling/citizenscience>

Syddansk universitet (2022), "Søer i fritiden": <https://www.sdu.dk/da/forskning/forskningsformidling/citizenscience/soer-i-fritiden>

University College London (2022), "Transcribe Bentham": http://transcribe-bentham.ucl.ac.uk/td/Transcribe_Bentham

Uppsala universitet (2022), "Forskningsutmaningar": <https://www.uu.se/forskning/forskningsutmaningar/>

Utbildningsdepartementet (2020), *Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige*, Prop. 2020/21:60
<https://www.regeringen.se/49f492/contentassets/da8732af87a14b689658dadcfb2d3777/forskning-frihet-framtid--kunskap-och-innovation-for-sverige.pdf>

UNESCO (2021), *Recommendation on Open Science*: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379949.locale=en>

Vetenskap & allmänhet (2022), *Medborgarforskning i Sverige. En kunskapsöversikt*

Vetenskap & allmänhet (2022), "VA-Barometern": <https://v-a.se/va-barometern/>

Vårdguiden (2022), "Biblioterapi utnyttjar litteraturens läkande kraft": <https://www.1177.se/Vastra-Gotaland/behandling--hjalpmedel/behandlingar-vid-psykiska-sjukdomar-och-besvar/biblioterapi-utnyttjar-litteraturens-lakande-kraft/>

9. Bilaga 1

Bakgrund och grundfakta

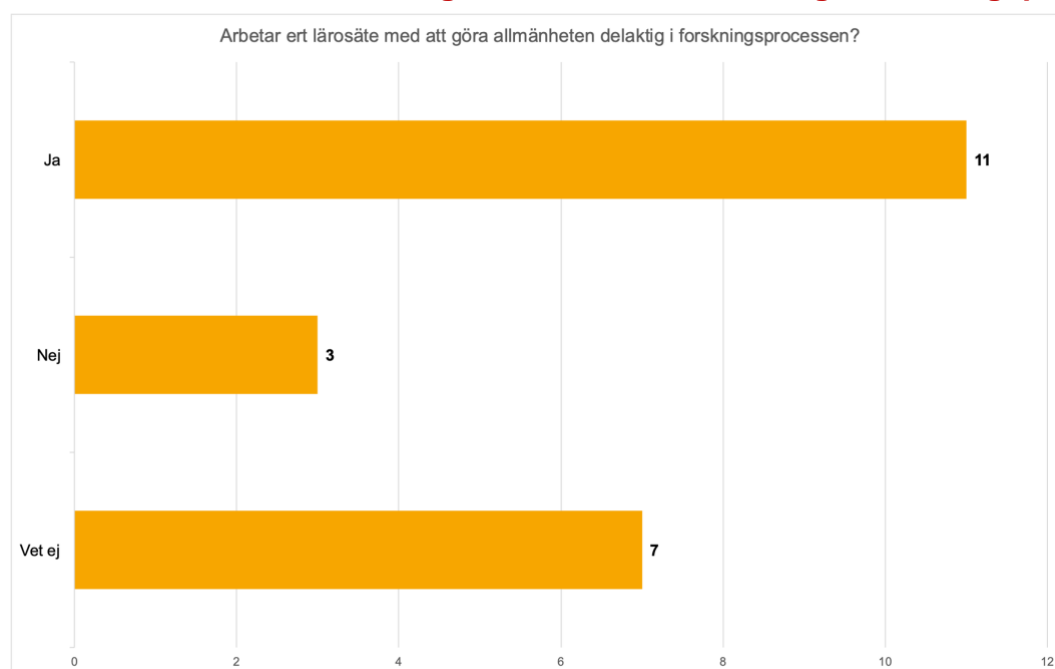
Som en del av Kungliga bibliotekets (KB) uppdrag från regeringen att kartlägga och analysera användningen av öppna lärresurser och allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen skickades en enkät till svenska lärosätesbibliotek. Frågorna handlade om allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen och ligger till grund för 5.1 om ”Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen på högskolebiblioteken” i redovisningen.

Enkäten skickades till 38 lärosätesbibliotek och var adresserad till bibliotekschefer. Enkäten kunde besvaras under perioden 26 oktober till 7 december 2022. Svar inkom från 21 lärosätesbibliotek, vilket innebär en svarsfrekvens på strax över 55 procent .

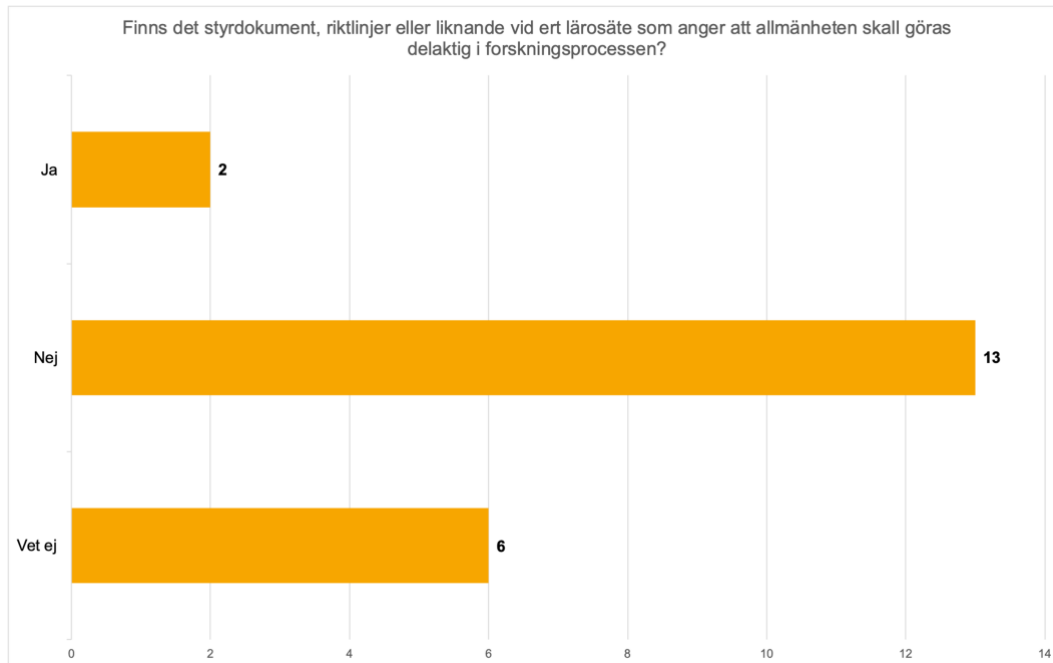
Resultat från enkäten

Nedan presenteras resultat från samtliga frågor i enkäten. Till samtliga frågor fanns möjligheten att specificera svaren i fritext. Sådana fritextsvar redovisas inte i denna bilaga. Däremot ligger de dock till grund för analysen som gjorts i redovisningen.

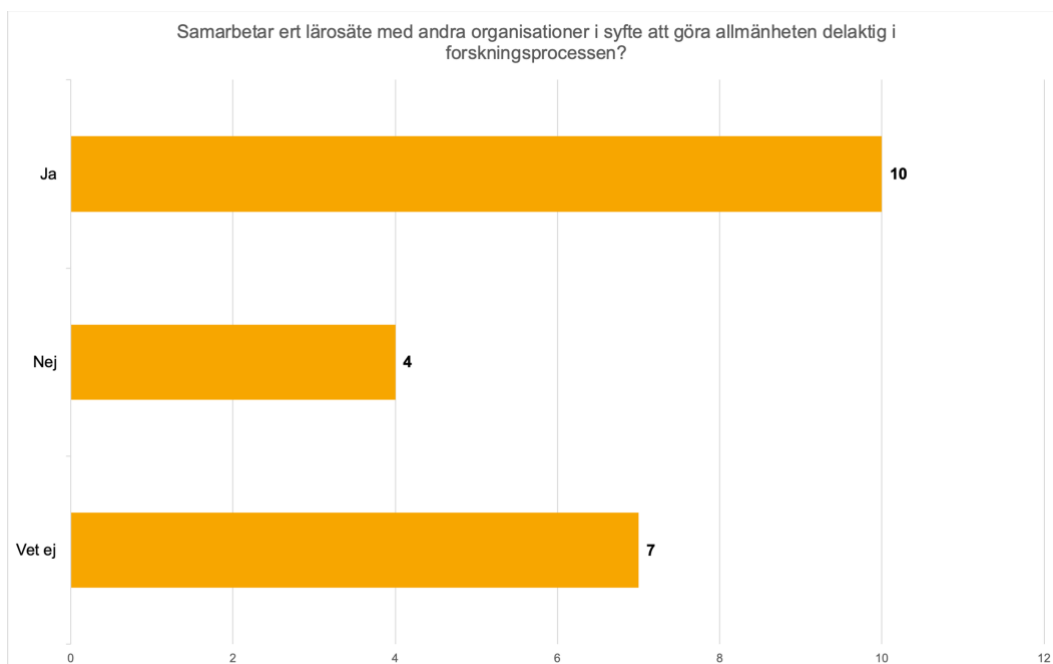
Arbetar ert lärosäte med att göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen?

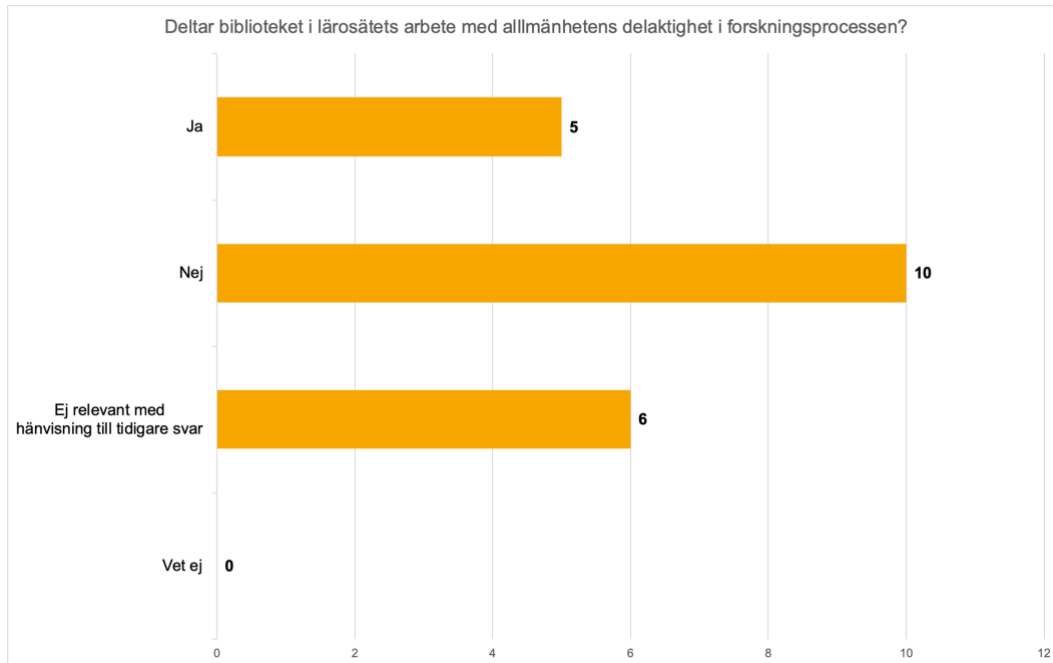
Finns det styrdokument, riktlinjer eller liknande vid ert lärosäte som anger att allmänheten skall göras delaktig i forskningsprocessen?

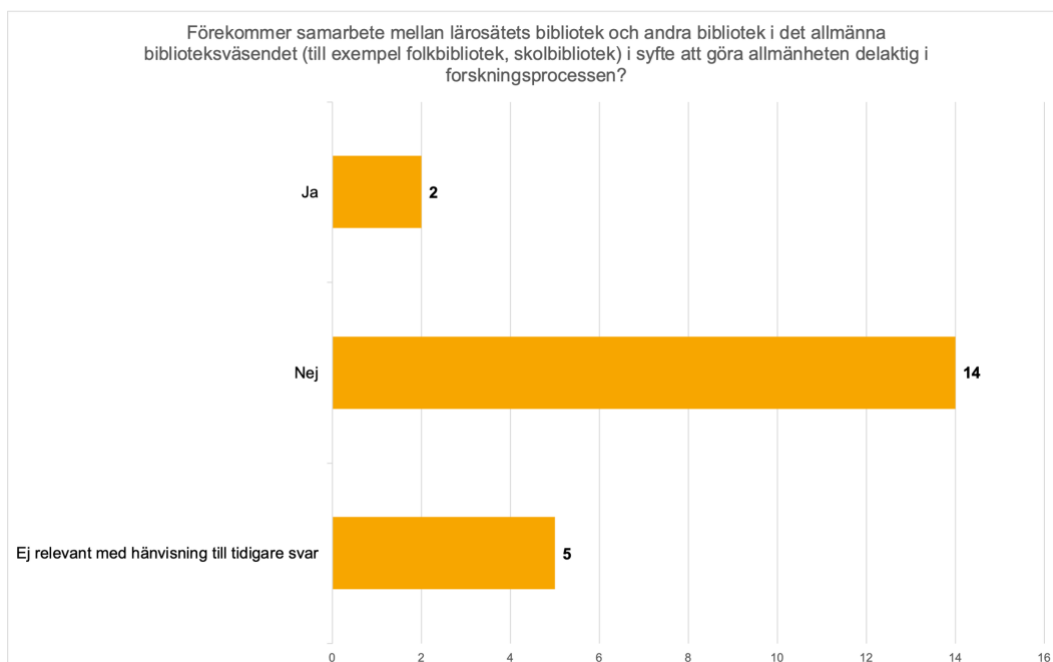
Samarbetar ert lärosäte med andra organisationer i syfte att göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen?

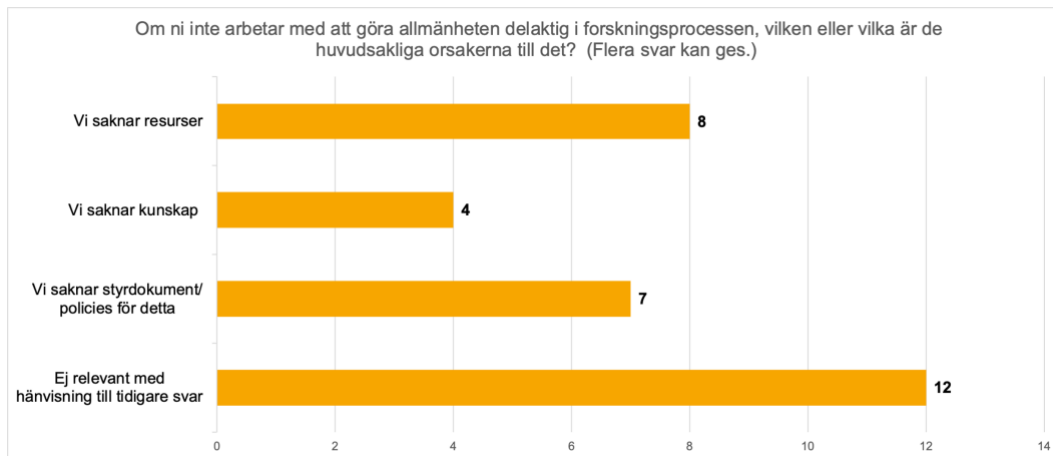
Deltar biblioteket i lärosätets arbete med allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen?

Förekommer samarbete mellan lärosätets bibliotek och andra bibliotek i det allmänna biblioteksväsendet (till exempel folkbibliotek, skolbibliotek) i syfte att göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen?

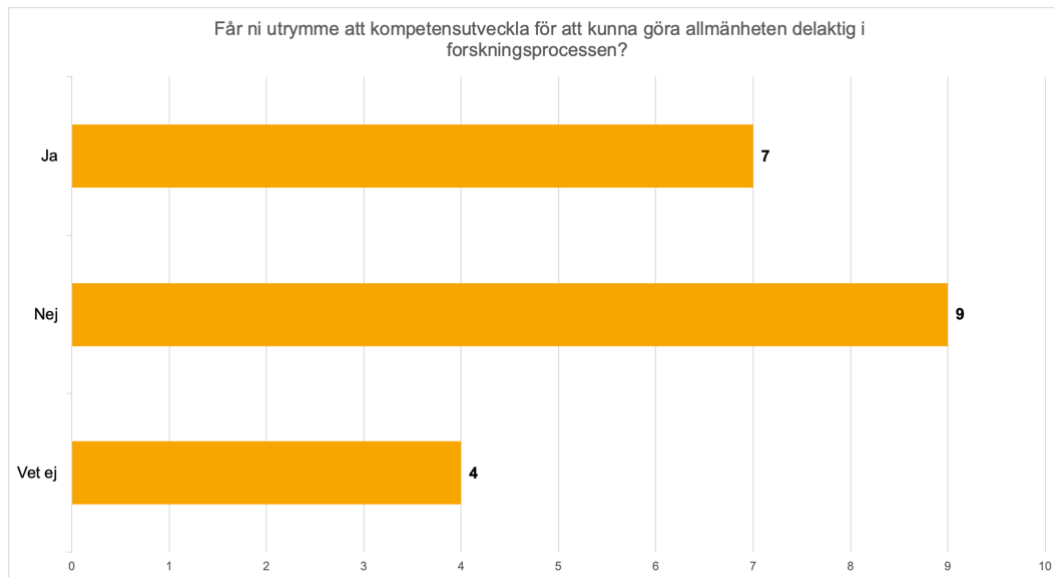
Om ni inte arbetar med att göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen, vilken eller vilka är de huvudsakliga orsakerna till det? (Flera svar kan ges).

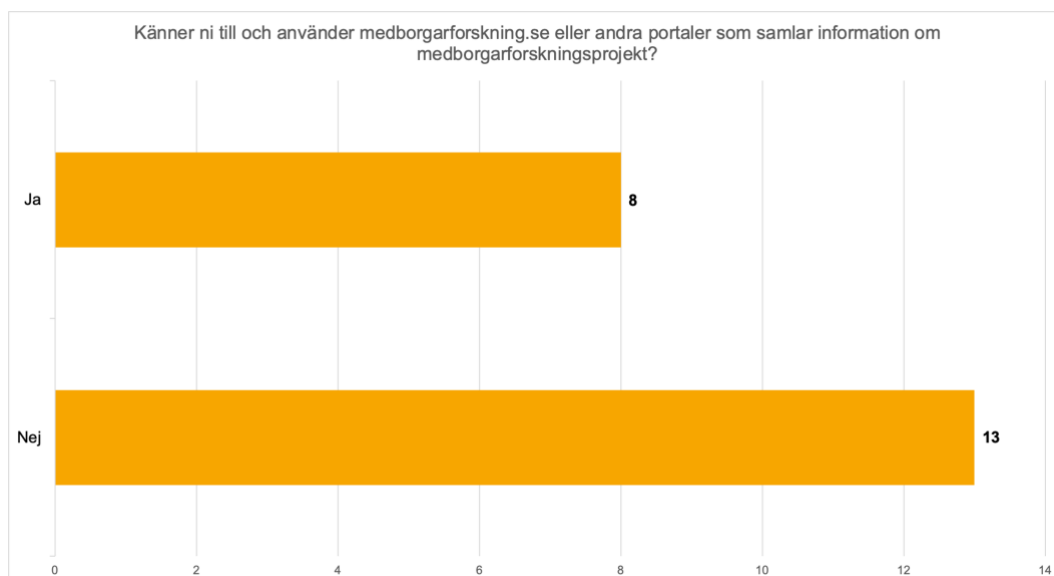
Följer ni upp ert arbete med att göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen, till exempel genom analys av biblioteksbesökare, omfattning av medborgarforskningsprojekt eller liknande?

Får ni utrymme att kompetensutveckla för att kunna göra allmänheten delaktig i forskningsprocessen?

Känner ni till och använder medborgarforskning.se eller andra portaler som samlar information om medborgarforskningsprojekt?

Kungliga biblioteket

Besöksadress: Humlegården
Box 5039, 102 41 Stockholm
Telefon: 010-709 30 00
E-post: info@kb.se